

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

(Милан Гулић, *Југословенска држава 1918-2006. од Првог светског рата до Мајског референдума*, Београд, Институт за савремену историју, 2023, 1032)

Историчар Милан Гулић се одлучио за вероватно најизазовнији задатак за савременог српског историчара, а то је да напише историју Југославије. Због озбиљности али и обима теме, таквих покушаја нема много, те сваки од њих заслужује пажњу. Аутор се током писања служио огромним бројем студија и чланака. Самим тим, књига представља синтезу најзначајнијих плодова старије југословенске и новије српске историографије, као и рада историчара са простора бивше државе и других делова света. Такође, користио је објављену и необјављену архивску грађу, штампу и мемоарска дела. Дело доноси и неке нове научне погледе који мењају доскорашња виђења или осветљавају недовољно истраживане делове југословенске и српске прошлости. Књига је подељена на предговор, пет главних целина текста, закључак као и списак извора и литературе, попис скраћеница и регистар имена. Иако синтеза садржи илустрације, није коришћена штампа у боји па неке слике и мапе не могу увек до краја да пренесу податке са себе.

Због обиља описаних догађаја, ауторов стил би се могао назвати хроничарским. То не негира карактер синтезе овог дела, који је присутан кроз одређене пасусе крунских размишљања. Такође, овакав приступ писању боље дочарава величину историјских догађаја. Ипак, аутор на моменте оставља самом читаоцу да доноси неке судове.

У *Предговору*, писац се осврнуо на почетак свог петогодишњег рада започетог поводом стогодишњице настанка југословенске државе. Приступ је традиционалан а видљив је и у наслову. Фокус студије је на држави, њеном организовању, стварању и уништавању, као и на њеним установама, правном поретку, али и питањима војне организације и економског развоја. Као свог узора у писању, аутор наводи Бранка Петрановића, чије дело са великим правом сматра једином правом до сада написаном историјом Југославије. Такође, аутор наводи неке од појединости самог поступка писања, као и људе којима дугује захвалност.

Насиљанак Југославије је назив поглавља у коме се аутор бави коренима југословенске идеје, као и конкретним догађајима који су довели до настанка ове државе крајем Првог светског рата. У мањим целинама детаљно и наративно су описана дешавања у вези са Нишком декларацијом, радом Југословенског одбора, временом

након јесени 1915, Крфском декларацијом, последњом ратном годином, преласком српске војске на територију распадајуће Аустроугарске као и дешавањима током последњих седмица рата и динамиком самог уједињавања. Као круна ове целине, детаљно су приказани догађаји везани за Прводецембарски акт.

Аутор, како је већ речено, пише пре свега догађајно, узимајући у обзир опште-европски политички контекст. Ипак, нормално је да се поткраде и понеки пропуст, а забуну за читаоца који није из струке би евентуално могло да изазове помињање имена Анте Павелић на неколико места без наглашавања да ли је у питању Анте Павелић Старији (Зубар) или каснији поглавник Независне Државе Хрватске.

Следи поглавље *Југословенска краљевина (1918-1941)*. Први његов део говори, у складу са поменутиим духом књиге, о дефинисању граница југословенске државе. Аутор се дотакао и проблема албанског становништва у њој као и територија данашње Северне Македоније. У следећем потпоглављу реч је о војсци. Поред њених видова, аутор се позабавио и укључивањем официра војске из бивше Аустро-Угарске у њене редове. Једна кратка, али важна целина је посвећена правној неуједначености која је владала на територији нове државе у првим годинама након њеног настанка.

Следећи део говори о демографији, израженој подацима са два пописа становништва 1921. и 1931. године. Потом следи део о верском питању у земљи. Њему је дата нужна пажња, узевши у обзир колико је оно било важно и у којој мери је представљало, надасве, дезинтегративни чинилац политичког и друштвеног живота. Посебна целина се бави политичким животом у земљи у време парламентаризма са детаљним подацима о изборима, владама и другим важним његовим елементима. Ауторова оријентација на приповедање кроз чињенице се показује као важна за разумевање парадокса нове државе, која, док је у својој бити антиимперијалистичка, либерална и прогресивна, истовремено одржава своје прве изборе (за Уставотворну скупштину 1920. године) на којим свега око 20% њеног укушног живља има право гласа.

Следи део о привреди, а затим и о политичком животу након 1929. која се обично узима као вододелница у међуратној историји земље, чега се и наш писац придржава. Посебно је обрађена спољна политика док последњи део овог великог поглавља представља причу о збивањима који су довела до уласка Краљевине Југославије у Други светски рат, као и о његовом почетку, односно о пролећу 1941.

Читање студије потом нас доводи до поглавља под називом *Југословенски њро-сѝор њод окупацијом*. У њему су приказане све димензије сложене политичке ситуације на простору Југославије током Другог светског рата. Први део се исцрпно бави окупаторском поделом земље, затим следи одељак о успостављању Независне Државе Хрватске, а потом и целина посвећена збивањима на простору централне Србије под окупацијом. Једна мања целина говори о влади која се нашла у избеглиштву, да би аутор затим говорио о покретима отпора у раздобљу 1941-1943. Први народни устанци, кристалисање антиокупаторских снага пре свега међу српским народом, а онда и грађански рат су темељно догађајно описани. Обрађена је такође сарадња и други видови општења ових снага са окупаторима и њиховим помагачима.

Потом следи важна целина која говори о односу великих савезничких сила према дешавањима у Југославији и њиховом политичком позиционирању које је, чини се, представљало реакцију на догађаје у њој самој. Затим се описују последње

године рата и, коначно, настанак нове државе. Све наведено аутор осликава у складу са својим наративним стилем и исцрпним описивањем догађаја за које се одлучио, као и резултатима домаће историографије последњих деценија који су значајно преобликовали слику грађанског рата и окупације у Југославији, нарочито међу српским народом.

Ово се може упоредити са начином писања који је доминирао до осамдесетих година 20. века, а присутан је понегде и данас. Наш писац користи израз *националне снаге* када говори о припадницима, махом, Равногорског покрета. Са једне стране, то је разумљиво, поготово узевши у обзир да су они деловали као представници једне државе која је замишљена као таква. Такође, међу њима није било значајнијих појава интернационалистичких идеологија, као комунизма. Временом, Равногорски покрет се искристалисао као првенствено (али не и једино) српски политички покрет. Међутим, и међу партизанским борцима, али и деловима руководства су били присутни људи које бисмо могли политички окарактерисати као националне снаге, нарочито са позиција хрватске а, у ређим случајевима, и југословенске националне идеје. На моменте, као да се описи згода Југословенске војске у отаџбини помало романтизују, али то не утиче на целокупну слику рата и да се разумети поменути стилем писања. Наравно, и овде аутор доследно наглашава страдање ненаоружаних људи, били они цивили или војници који су се предали надајући се милости.

Социјалистичка Југославија (1945-1992) је поглавље посвећено историји нове-старе државе у времену док је постојала као неокрњена целина са шест република. Први део описује транзицију из монархије у републику и успоставу власти Комунистичке партије Југославије. У следећој целини се говори о револуционарном терору и другим врстама насиља над (не)наоружаним идеолошким противницима које је уследило након званичног краја ратних дејстава, али и над бројним подржаваоцима окупације и сарадницима у њеном извођењу.

Након тога је део о обнови земље и преустројавању привреде у складу са постулатима примењиваним у Совјетском Савезу и посебан део о односу партије према селу. Наредни део говори о новој спољној политици комунистичких власти, драстично другачијој од предратне. Хронолошки, следи део о сукобу са СССР-ом и резолуцији Информбироа. Затим се пише о истовременим дешавањима унутар земље, заостравању политичке климе и новом таласу репресије који је уследио. Тема унутрашње политике је затим обрађена у времену преломних шездесетих година, даље следи потпоглавље о истински новој и другачијој спољној политици социјалистичке Југославије, изазваној али и омогућеној њеним посебним односом са две суперсиле. Посебна целина се затим бави шареноликом политичком емиграцијом из земље, а потом и историјом осме деценије 20. века коју прати опис Југославије у времену након смрти Јосипа Броза Тита. Коначно потпоглавље се бави распадом СФРЈ.

Важно је поменути да аутор детаљно говори о односу нових власти према српском народу и питањима његових националних и политичких интереса. Такође, чини нам се да је о Србима из Хрватске писано сразмерно више него што се говори домаћој јавности, што сматрамо изузетно похвалним. Ово важи и за претходно поглавље о Другом светском рату, док је за разумевање односа унутар Комунистичке

партије Хрватске важан Кордунашки процес, који је добио своје место у књизи, као и последице резолуције Информбироа на тамошње српске чланове партије. Често (можда само на први поглед) волунтаристички приступ нових власти се најбоље види у опису стварања македонског језика једном политичком одлуком македонских комуниста 1944. године. Још боље га илуструје одлучивање о новим административним границама унутар земље, нарочито између Војводине (па тек онда федералне Србије) и федералне Хрватске, у шта спада и питање припадности Барање. Када се говори о забрани повратка колониста на Косово и Метохију, не може се избећи питање зашто исто није учињено и за простор северне аутономне целине у Србији. Веома могући напад совјетских савезника на Југославију 1950. се јасно ставља у контекст рата у Кореји.

Говорећи о самоуправањању, вреди рећи да има речи о покушајима његовог остваривања педесетих година када је акценат био на најнижим нивоима власти – комунама и општинама – које би биле носиоци привредне политике, насупротив савезној и републичкој држави. Међутим, током привредне реформе шездесетих година, слаби утицај комуна, а јача утицај република, што аутор идентификује као темељ *републиканизације* Југославије и њене конфедерализације. Смена Александра Ранковића се објашњава слабљењем савезне државе и уклањањем њеног експонента, подржаваоца, а на неки начин и једног од њених оличења. Прича о прислушкивању је поткрепљено разобличена, а идентификовани су и главни протагонисти у виду Едварда Кардеља, Владимира Бакарића и Ивана Стеве Крајачића.

Иако су дешавања у Хрватској на прелазу седме у осму деценију 20. века описана богато, на моменте као да фали објашњења потеза и одлука Јосипа Броза Тита, конкретно одлуке о смени хрватских политичара, као и позиционирања Кардеља и, надасве, Бакарића поводом тог питања. Питање особености СР Србије, посебно њеног уставноправног положаја је обрађено уз навођење да су се Марко Никезић и партијско руководство Савеза комуниста Србије успротивили даљој федерализацији своје републике те да је то било пресудно за њихову смену, иако је поменута и жеља председника Тита да се направи симетрија са смењеним руководством СР Хрватске. Време након 1974. године се описује првенствено кроз смрт Јосипа Броза Тита и дешавања на Косову и Метохији почев са албанском побуном 1981. и насиљем током те деценије, а можда је требало поменути и прво довођење у питање усвојене уставне концепције из 1974. оличено у тзв. Плавој књизи комуниста из Србије, из друге половине седамдесетих година.

Економској подлози дешавања у земљи је дата потребна пажња. Као кључни догађај у распаду Југославије, распад Савеза комуниста Југославије 1990. је добио одговарајући опис, међутим, делује као да би се општеевропски контекст могао мало боље обрадити, нарочито слабљење и нестанак совјетског блока и промена у самом СССР-у. Ту бисмо могли додати и већу видљивост опозиционе јавности и странака у контексту вишестраначких избора у Југославији. Поменуто је питање носилаца суверенитета у распадајућој држави (јесу ли то републике или народи) које се показало веома важним у обликовању самог процеса нестанка СФРЈ као и улога и еволуција ставова дипломата из Европе и Северне Америке, иако је њихово место у иницирању самог распада (конкретно потези Хелмута Кола

и Ханса-Дитриха Геншера) донекле занемарена. Раду такозване Бадинтерове комисије је такође дата дужна пажња. Ратни злочини, као посебно осетљива тема (али и до скоро годинама медијски најприсутнија тема када се говори о распаду Југославије) су описани сразмерно својој масовности као и значају појединачних случајева. Такође, са правног аспекта, делује нам да је дезинтеграција СФРЈ темељно обрађена, као и каснији парламентарни живот у Савезној Републици Југославији.

Треба поменути и однос београдских власти према Србима ван Србије и Црне Горе, који аутор најбоље осликава самим чином проглашења Савезне Републике Југославије којим они нису обухваћени.

Последње поглавље је насловљено *Заједничка држава Србије и Црне Горе (1992-2006)* и бави се најновијом историјом српског народа. Започиње проглашењем Савезне Републике Југославије, затим следи преглед опште спољне и унутрашње ситуације у којој се нова држава наша. Након тога, описан је рат у Хрватској и Босни и Херцеговини, а пажња је поклоњена и политици СРЈ према Србима ван њене територије.

Након текста о политичким борбама у земљи у периоду 1996-1999. следи целина о рату на Косову и Метохији пре а нарочито током 1998. и 1999. године. Време непосредно након агресије НАТО-а је описано у следећем делу, а последњи говори о нестанку СРЈ и краткотрајној државној заједници Србије и Црне Горе. Аутор је јасан због чега се СРЈ сматра југословенском, а не српском државом. Овде се осврнуо и на проблеме небриге или просто непоимања интереса Срба преко Дрине и њихове припадности српском политичком корпусу. То је највероватније објашњиво федерализацијом политичких хоризоната самих апаратчица, функционера и политичара стасалих у време социјалистичке Југославије. Рекли бисмо да Слободан Милошевић дефинитивно спада у њих. Иако није био дорастао преломним међународним и домаћим околностима у којима се нашао на челу државе, треба рећи и то да су они били нарочито изазовни те да је ушито и како би се неко са већим државничким способностима у њима снашао.

Када аутор говори о међународном фактору након 1992. године, као да би се могло додати још мало контекста у вези са администрацијом председника Клинтона и њеним, другачијим него до тада, *либералним инјервенционизмом* правданим борбом за људска права и тежњом за побољшавањем погледа муслиманског света према САД-у и свему што оне оличавају, која је изазвана политиком претходних шефова америчке државе. Такође, помињање лобирања представника неких од народа из Југославије међу политичким елитама држава северног Атлантика и средње Европе помогло би и да се објасни одијум светског јавном мњења према српској страни током сукоба, као и његов утицај на доношење често нехуманих санкција Уједињених нација. Ово је нарочито важно када је реч о оружаном уплитању НАТО-а 1995. и 1999 године.

Када је реч о 1999. години, наводе се речи тадашњег начелника генералштаба Војске Југославије генерал-пуковника Момчила Перишића о томе како би било целесходније прихватити захтеве западних сила него ратовати, затим их прихватити, али са претходно претрпљеним губицима. Можда би се оне могле ставити у контекст тиме што би се захтеви испостављени СР Југославији током 1998. и почетком

1999. године упоредили са оним што је договорено након краја агресије НАТО-а. Усудили бисмо се да приметимо да су захтеви из времена пре самог војног сукоба НАТО-а и СР Југославије ипак остали неостварени након 1999. године, нарочито када је реч о слободном кретању НАТО снага кроз цео копнени, водени и ваздушни простор државе. Са друге стране, размере материјалне штете као и страдања српског и другог неалбанског становништва на КиМ током и након 1999. године су неспорно застрашујуће.

Такође, о нередларностима приликом референдума у Црној Гори 2006. године аутор пише јасно и отворено. Повезаност безбедносних и других државних структура са организованим криминалом, која је нарочито ескалирала и постала видљива током последње деценије 20. века, а која је вероватно била и главни узрочник описаног низа политичких и других убиства на прелазу векова у Југославији као да је могла мало више да се обради, иако су утврђене чињенице о томе заиста веома оскудне. Догађаји који и даље изазивају полемике, а на моменте и поларизације у српском друштву, попут одласка са власти Социјалистичке партије Србије и њених савезника 2000. описани су крајње одмерено и реалистично, што је за сваку похвалу. Овде ауторов избор чистог фактографског описивања догађаја долази до изражаја на најбољи могући начин. За парламентарни живот у земљи након 2000. године, можда би било још боље да су коришћена дела политиколога проф. др. Небојше Владисављевића. Свакако, у питању је сам крај књиге и невелик хронолошки оквир. У релативно кратком *Зикључку* аутор не износи толико сажету историју о којој је до тада писао већ нека крунска размишљања о њој самој, њеној (зло)употреби и сећању на њу.

Ауторов стил је живахан, испуњен упечатљивим и јасним описима дешавања. Може се поставити питање и о потреби за толиким бројем детаља и нужној селективности таквог описивања, због чега, како смо рекли, књига на моменте подсећа на хронику. Ипак, она представља један аутентичан поглед на историју Југославије, а самим тим и историју српског народа у веку који је највише дефинисао његову садашњост. Вредна је читања и заслужује препоруке. Жељно очекујемо реакције стручних и искуснијих домаћих и страних колега на њу и надамо се да ће бити плодноне.

Милорад М. СРЕТЕНОВИЋ*

* Стипендиста Министарства науке, технолошког развоја и иновација РС, ангажован на Филозофском факултету Универзитета у Београду, ORCID: 0009-0001-6218-981X. milorads98@gmail.com